

Tolvajnyelvi adatok 1847-ből

KIS TAMÁS

1. A történeti szlengkutatás alapvető problémája — legyen szó bármelyik nyelv szlengjéről —, hogy viszonylag kis számban és csak a kései időkből állnak rendelkezésünkre nyelvemlékek, különösen olyanok, amelyeket egyértelműen (szerencsés esetben az egykori beszélők minősítése alapján is) a szleng valamelyik típusához kapcsolhatunk (KIS 1997: 269). Ez, bármily sajnálatos is a kutató számára, teljesen természetes, hiszen a szlengnek alacsony nyelvi presztízséből (KIS 2013) egyértelműen következik, hogy évszázadokkal ezelőtt csak nagyon speciális helyzetekben (elsősorban a bűnözők és a társadalom peremén élők argója esetében) vetődött fel a szlengszavak írásban való rögzítésének igénye: a legkorábbi argószójegyzékek többnyire büntető eljárások során készültek, és a bűnösség egyféle bizonyítékként szolgáltak (KIS 2021b: 162–164), vagy más esetekben — mint TORONYAI KÁROLY együgyű könyvecskéjének címe mondja — „a köznépnek ovakodási hasznára, és a rosz emberektől való őrizkedéseikre” szánta őket összeállítójuk. Mindez a tény a magyar szlengre nézve is azzal jár, hogy történeti adatai — különösen a francia, a német vagy az angol nyelv szlengemlékeihez képest — késeiek és kis mennyiségűek. Néhány (bizonytalan) személynévi szlengadatunk¹ ugyan már van a 14–15. századból is, majd ezeket bő száz év múlva követi OLÁH MIKLÓS 1536-ban keletkezett Hungariájának a simándi „vakok nyelvére” (OLÁH 1938: 34, 2000: 51) vonatkozó (de egyetlen nyelvi adatot sem közlő) megjegyzése, amely egy 16. századi koldusszleng létezését látszik alátámasztani,² azonban hiteles, az érdemi vizsgálatokat is lehetővé tevő, nagyobb mennyiségű adatot tartalmazó szlengemlék-

¹ A magyar szleng legkorábbi adataként a *Zagyurwagou* (1364), a *lagfazou* (1370–1380 k.) és a *Polczonzero* (1429) neveket tartjuk nyilván (KIS 1997: 270).

² Sajnos OLÁH MIKLÓS az általa elítélőleg megemlített simándi „vakok” nyelvéből (*lingua caecorum*) semmit sem jegyzett le, így egyetlen szót sem ismerünk ebből a nyelvváltozatból. SÁNDOR ISTVÁN 1801-ben ugyan — nem tudni milyen ismeretek vagy előfeltevések alapján — határozottan kijelentette, hogy „Ehez a Vakok Nyelvökhöz a mi időnkben hasonlít az alföldi vásáros Zsiványok ’s a bor és serházi testáros Leányok különös Nyelvök” (SÁNDOR 1801: 225), azonban a kérdéssel foglalkozók véleménye mind a mai napig megoszlik arról, hogy valóban valamilyen koldusszleng volt-e ez a nyelv (KIS 1997: 273–276, SZILÁGYI 2017).

ként csak a 18. század utolsó harmadából származó zsványnyelvi szójegyzékeket említhetjük (KIS 2021a: 127–129).³

A magyarra szemben a francia tolvajnyelv nyelvemlékei között már 1455-ből számon tarthatunk egy, a Coquillards (Kagylósok) néven elhíresült rablóbanda dijoni pere során készült 70 szavas szójegyzéket (SCHWOB 1892, SAI-NEAN 1912: 83–110). A német Rotwelsch leghíresebb, 219–280 szót felsoroló korai glosszáriumai (KLUGE 1901: 53–55, 75–78) az 1509-es első példányok után pár évtizeden belül több mint harminc kiadásban megjelent (WAGNER 1862), a tisztességtelen koldusokat, módszereiket és nyelvüket bemutató Liber Vagatorumban találhatók.⁴ Ennél is korábban, 1433/1440-ben született a Liber Vagatorum közvetlen előzménye, a „Basler Betrügnisse der Gyler” [A koldusok bázeli csalásai] (KLUGE 1901: 8–16), ami az 1410 óta ismert, a „társadalom perifériáján mozgó gyanús elemek kategóriáiról, sajátos szokásaikról és sajátos titkos nyelvükről” összeállított ún. koldusjegyzékek sorába tartozik (PETNEKI 1997: 49). Francia és német társait követve, de a magyar zsványnyelvi szójegyzékeket messze megelőzve 1567-ben jelent meg Angliában THOMAS HARMAN „A Caueat or Warening for Commen Cvrsetors” [Óvás és figyelmeztetés egyszerű törvényszéki írnokok számára] című műve, az első olyan angol nyelvű kiadvány, amely egy tolvajnyelvi kifejezéseket tartalmazó glosszáriumot is magába foglal (COLEMAN 2012: 113). Ezeket a szójegyzékeket és kiadványokat aztán nem egy hasonló követette az érintett országokban.

A magyar tolvajnyelv legkorábbi hiteles emlékei jóval későbbiek, mint az előbb említett nyugat-európai társaik, ráadásul ezek után az 1775–1782 között keletkezett zsványnyelvi szójegyzékek után közel száz évig nem találkozzunk hasonlókkal: majd csak a 19. század második felében tűnnek fel nagyobb mennyiségben újabb, ám korántsem ilyen közvetlen forrásból származó tolvajnyelvi adatok: 1862-ben TORONYAI KÁROLY adta közre könyvecskéjét,⁵ amellyel —

³ Elképzelhető, hogy a Magyar Gramatikatskában GELEJI KATONA ISTVÁN által „guggoló, és tsúfoló értelmetlen szók”-ként említett kifejezéseket, „a’ mellyeket az emberek az *affectustol* indittatván, tsak hirtelenében gondolnak” (GELEJI KATONA 1645/1906: 28), és az ezekhez hasonló ún. „tréfaszók”-at (vö. RÉTHEI PRIKKEK 1907) is szlengnek tekinthetnénk (vö. KIS 1997: 243).

⁴ A Liber Vagatorum (lásd KLUGE 1901: 35–80) legismertebb változatát Luther adta ki 1528-ban. Érdekesség, hogy egy a Liber Vagatorumban található emlékeztető, de annál fél évszázaddal korábban keletkezett kéziratot koldus szójegyzék a szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár egyik kódexében is megtalálható (Sermones — Vocabularium vagantium). Ez a 15. század közepén készült, vasárnapi prédikációkat és az újhald kiszámítását tartalmazó kódex latin nyelven íródott, de német terminusokat is tartalmazó harmadik része (546–550) a koldusok 15 fajtájáról (Von den 15 Arten der Bettler) szól, a hatodik része pedig egy német tolvajnyelvi szójegyzék (Vocabularium vagantium: 564–567), amelynek anyaga a kódexet ismertető VIZKELETY ANDRÁS szerint kisebb eltérésekkel megegyezik a Liber Vagatorum glosszáriumában szereplő szavakkal (VIZKELETY 1973: 253–255, lásd még PETNEKI 1997: 49–50).

⁵ Címe: A rablóknak, tolvajoknak és kozákoknak együttvaló hamis és zavaros beszédek, hasonlóan hamis és titkos cselekedeteik felfedezéseül összeiratott és kiadattatott a köznépnak ova-kodási hasznára, és a roszt emberektől való őrizkedéseikre Toronyai Károly által Békés Csabán.

mint hosszúságában a tartalmi kivonatokkal vetélkedő címe mondja — a nagyközönséget kívánta tájékoztatni a különböző bűnözőkről és bűnelkövetési módokról. TORONYAI ebben a könyvben egy 177 tolvajnyelvi kifejezést bemutató szójegyzéket is közreadott (Tor. 27–33, vö. KIS 1997: 282). Ezután 1888-ban jelent meg BERKES KÁLMÁN fővárosi magyar királyi államrendőrségi felügyelő kriminológiai kézikönyve, „A tolvaj élet ismertetése”, amely a maga mintegy 800 címszavas „Tolvajsavak gyűjteményé”-vel és terjedelmes tolvajnyelvi szövegközlésével (Berk. 98–182) hosszú időn keresztül alapjául szolgált az őt követő összes önálló tolvajnyelvi szótárunknak (vö. JV., Állr., Szir., KB.).

A TORONYAI és BERKES munkáinak megjelenése között eltelt negyedszázadból csak egyetlen, mindössze három tolvajnyelvi szót⁶ tartalmazó cikket említhetünk mint a magyar argó értékes, de igen rövid nyelvemlékét (Tolvajműnyelv 1872). Született ugyan ekkoriban egy argósztár is Magyarországon (Tolvajnyelv mely Európa legnagyobb részében nem csak a tolvajok, hanem az orgazdák és hozzátartozóik által is használtatik), ez az 1882-ben készült, 83 lapos könyv azonban nem önálló, saját gyűjtésen alapuló munka, hanem ANDREAS FRIEDRICH THIELE „porosz kir. fenyítőügyi tollnok” Berlinben 1848-ban „Die jüdischen Gauner in Deutschland, ihre Taktik, ihre Eigenthümlichkeiten und ihre Sprache” [A zsidó tolvajok Németországban, taktikájuk, sajátásaik és nyelvük] címen megjelent munkájának fordítása, amelybe a fordító, NAGY PÁL fővárosi államrendőrségi polgári biztos néhány lap erejéig (ThN. 80–82) „nem csak a régi, és külföldön divó, de Ausztriában és főképp Magyarországon használt (Jenisch) szavakat is” (ThN. 5) felvette. Ezt a szótárt azonban nem tekinthetjük a magyar tolvajnyelv emlékének, mind a Toldalékban felsorolt „több nálunk használatban lévő szók” (ThN. 80), mind a szótár többi része alapján látható, hogy ez a gyűjtemény egy-két adattól eltekintve nem a magyar, hanem a magyarországi és az ausztriai német argó kifejezéseit tartalmazza (KIS 1997: 284).

2. Amennyiben az előbbieknél korábbi, az 1775-ben összegyűjtött zsványnyelvi szók és az 1862-es TORONYAI-féle szójegyzék közötti majd egy évszázad szlengemlékeit kívánjuk felsorolni, mindössze két tétellel gyarapíthatjuk a listánkat: 1838-ban EDVI ILLÉS PÁL „Első oktatásra szolgáló kézikönyv”-ében azt olvashatjuk, hogy „e’ mondás: nem világítasz, annyit tesz, mint meghalsz; vakpandur, annyit tesz mint zsványok’ feladója” (1838: 186), majd ezt követően 1854-ből BEÖTHY LÁSZLÓnak a Hölgyfutárban megjelent egyik novellájából idézhetünk egy mondatnyi terjedelmű kifejezést, melyre CSEFKÓ GYULA hívta fel a figyelmet (CSEFKÓ 1898): „»...nem czöldova s elprédlizett!« — grammatice ennyit tesz: »nem fizetett s megszökött.«” (BEÖTHY 1854: 482).

⁶ „A rimaszombati bünfenyítő törvényszék előtt közelebb egy cigánytolvajügy tárgyalatot, — mely alkalommal egyik vádlott előadá, hogy ő társai közt rajzoló (zsebmetsző), másik pedig bugázó (töltéstolvaj), a harmadik brámázó (bolttörő) volt” (Tolvajműnyelv 1872).

Mint látható, igen jelentős adathiány jellemzi az első hiteles szlengemlékeink utáni közel száz évet. Éppen ezért tekinthetjük rendkívül értékesnek azokat az 1853-ban megjelent, ám 1847-re datálható tolvajnyelvi adatokat, amelyek Heinrich von Levitschnigg „Die Geheimnisse von Pest” [Pest titkai] című könyvében található. Tudtommal ez mű a magyar szlengkutatók előtt eddig ismeretlen volt, jóllehet egyetlen magyar vonatkozású adatként megtalálható JOSEPH MARIA WAGNER tolvaj- és titkosnyelvi bibliográfiájában (WAGNER 1861: 178).

3. A „Die Geheimnisse von Pest” alkotója, az egy ideig Pesten élő osztrák Heinrich Ritter von Levitschnigg — akit *Levitschnigg Henrik lovag* néven megtalálunk a „Magyar írók élete és munkái”-ban is (MIÉM. 7: 1159–1160) — (hírlap)író és költő volt, az első német nyelvű bűnügyi regény (*Der Diebsfänger*, 1860) szerzője. Mint az általa szerkesztett *Pester Sonntagsblatt*-tal foglalkozó RÓZSA MÁRIA írja róla, „1810. szeptember 25-én Bécsben született. Apja jogtudós volt, aki 1815-ben nemességet, 1818-ban pedig Glombert előnévvel lovagi rangot nyert. Miután Levitschnigg 15 éves korában árvaságra jutott, először bölcsészetet, majd jogot, végül orvostudományt hallgatott, de egyiket sem fejezte be, hanem katona lett. Levitschnigg Magyarországot már jól ismerte, Lajos bajor király dragonyos ezredének kadétjaként huzamosabb ideig állomásozott itt. 1834-ben hadnagyként megvált a katonaságtól, Bécsbe költözött, és írói pályára lépett. 1836-ban a Moritz Gottlieb Saphir szerkesztette *Der Humorist* munkatársa lett. Költeményeivel bizonyos ismertségre tett szert, majd 1845 márciusában a *Pester Zeitung* szerkesztőségének meghívására a lap tárcarovatának szerkesztője lett, s ezen kívül több folyóiratba írt költeményeket, elbeszéléseket és kritikákat. Több elbeszélése és verse jelent meg a Mailáth János szerkesztette pesti *Iris Taschenbuch*-ban. Az *Iris*-ben érzelmes hangú, magyar tematikájú, népies életképeket írt, például olyat is, melynek hőse vándorló magyar cigányfiú. Jól ismerte a magyar viszonyokat, így a cenzúraviszonyokat is. A *Spiegel*-ben 1849-ben találkozunk elbeszéléseivel, melyeket folytatásokban közöltek, s melyek a francia borzalom-romantika (Sue és Dumas) hatását mutatják. (...) Levitschnigg az 50-es évek közepétől ismét Bécsben élt [ahol 1853-ban] Megjelentette *Die Geheimnisse von Pesth* című kevésbé sikerült regényét.” (RÓZSA 2013: 70–71).

Levitschnigg említett regényének műfaja szórakoztató tárcaregény. Ez a műfaj Eugène Sue 1843-ban megjelent „*Les Mystères de Paris*” [Párizs titkai]⁷ című könyvének hatására terjedt el, melynek fordításai után „csakhamar megjelentek a közép-európai adaptációk is: Budapest, Prága, Bécs vagy Berlin titkai, és 1851-ben Paul Féval London-regénye Párizsban, a *Les Mystères de Londres*. A *Párizs titkai* a tárcaregény voltaképpeni prototípusává lett, amely már csak a

⁷ Magyarul „Páris mélységei”, majd újabb fordításban „Párizs rejtelméi” címen adták ki.

nagyvárosi peremcsoportok szociolektusainak a regény nyelvébe való integrációja révén is a regény és az irodalom »demokratizálódását«, és egyúttal funkcióváltását kommunikálta” (HANSÁGI 2013: 4–5). A „Die Geheimnisse von Pest” a „Párizs titkai” közép-európai utánezatainak sorába tartozik (HANSÁGI 2013: 5), és a magyar szlengkutató nagy szerencséjére ez a regény is él „a nagyvárosi peremcsoportok szociolektusainak a regény nyelvébe való integrációjá”-val, minek köszönhetően benne 12 német és 15 magyar tolvajnyelvi kifejezést és azok magyarzatát találhatjuk meg.

4. A „Die Geheimnisse von Pest” négy kötetben, ún. fett fraktúr betűkkel szedve látott napvilágot. Első kiadásának könyvészeti adatai: Heinrich Ritter von Levitschnigg, Die Geheimnisse von Pest. 1–4. Band. Wien, Verlag von J. F. Greß, 1853.⁸ A regény ugyanebben az évben második kiadásban is megjelent. Faksimileként a Kessinger Publishing adta ki 2010-ben.

5. A bennünket érdeklő tolvajnyelvi (Gauersprache) szavak a regény első részének ötödik, „Der Pumsti-Keller” címet viselő fejezetében (1: 38–49) található a 39–40. oldalon. Az itt elmesélt, tolvajokról szóló történet a szövegben közölt évszám szerint 1847-ben játszódik, ez alapján az argószavakat ehhez az évhez köthetjük, bár természetesen könnyen lehet, hogy Levitschnigg nem ekkor, hanem későbbben vagy korábban ismerte meg ezeket a tolvajnyelvi kifejezéseket. Az biztos, hogy az adatok a könyv megjelenésének événél, 1853-nál semmiképpen sem lehetnek későbbiek.

6. A következőkben közreadom a „Der Pumsti-Keller” című ötödik fejezet első négy bekezdését. A német szöveget betűhű formában írtam át, mellette ennek magyar fordítása⁹ található. Az átírásban a fraktúr *s* két paleográfiai változatát (a szó elején és belsejében használt *ſ*-et és a szóvégeken alkalmazott, ún. Schluss *ß*-t) egyaránt *s*-sel adom vissza. A fraktúr betűs német szövegben a nem németnek, illetve tolvajnyelvinek minősített szavak a korabeli tipográfiai szokásnak megfelelően antikvával vannak szedve,¹⁰ amint ezt láthatjuk a helytartótanács körleveleként 1783-ban szétküldött pinkafeldi német tolvajnyelvi szójegyzékben is (HOFFMANN–KIS 2009: 108). Ezeket az antikvával írott szavakat félkövérrel jelöltem. A fordítás szövegében a magyar és a német tolvajnyelvi kifejezéseket kurziváltam.

⁸ A „Die Geheimnisse von Pest” elérhető az interneten az Österreichische Nationalbibliothek digitális könyvtárában (<https://onb.digital/result/1079FD01>) és a GoogleBookson is (<https://bit.ly/3TiDBNL>).

⁹ Itt szeretnék köszönetet mondani Molnár Annának, aki a német szöveg lejegyzését ellenőrizte, és a közreadott bekezdéseket magyarra fordította, valamint közleményem szövegét rendkívül gondosan átnézte, javította.

¹⁰ Mutatványként a fraktúr betűs környezetben használt antikvára lásd a következő mondatot: *Öeld oder Leves iſt ſein Hauptangemerk, wo nicht, ſo ſiehet er fülesek, das ſind Pferde.*

Fünftes Capitel
Der Pumsti-Keller.

Zum „Pumsti-Keller“ also hieß im Vormärz der Schild einer Kneipe auf der Uellöerstraße in der Josephstadt. Die Gaunersprache bemächtigte sich dieser Bezeichnung, und so trug unter den Rothwälschen jedes Nest, jede Herberge, wo sie Zuflucht und Obdach fanden, diesen sonderbaren Namen. Auch in der Theresienstadt gab es anno 1847 einen also geheißenen Schlupfwinkel für Diebe und anderweitige Virtuosen vom „langen Finger“ bis zum „blutigen Messer.“

Die Gaunerzunft von Pest war damals förmlich organisirt, und hätte selbst einer Weltstadt wie Paris und London keineswegs zur Unehre gereicht. Sie besaß ihre Chefs, ihre Spione oder Kundschafter, auch, wie bereits erwähnt, ihren eigenen Jargon in deutscher wie magyarischer Sprache, da es im Verlaufe dieser Erzählung öfter der Fall sein dürfte, daß uns der Gang der Ereignisse zwingt, Uebertreter des siebenten Gebotes handelnd und redend einzuführen, und wir dabei nicht immer die Rolle des Dolmetsches zu spielen gesonnen sind: so wollen wir hier zum Ergötzen, wie zum spätern Bedürfniß des Lesers die Uebertragung einiger deutscher wie magyarischer Wörter in das Rothwälsche oder in den Diebsjargon mittheilen, ohne uns natürlich zu verpflichten, ein förmliches Wörterbuch dieses sündhaften Dialektes zu liefern.

Taltl heißt ein Hauptschlüssel, Hund oder **Töele** nennen sie das Vorhängschloß, **Ja - Cschoherer** ist das Stemmeisen. Der Dieb selbst führt den Titel **Szliberer**, er stiehlt am liebsten „gleiß kicht,“ das sind Silberzwanziger, „fuchsene Gaterlinge“ oder goldene Ringe, bescheidet sich übrigens im Nothfall auch gern mit „gleisenen Loschkas,“ wie er die Silberlöffel nennt, oder mit „große Aschen,“ darunter er Umhängtücher versteht. Die Vorrede oder die

Ötödik fejezet
A Bumszti-pinice.

A „*Bumszti-pincé*“-hez, így neveztek egy kocsmát a reformkorban a Józsefvárosban, az Üllői úton. A tolvajnyelv használta ezt a megnevezést, a tolvajok között ezzel a különös megnevezéssel illettek minden olyan kis zugot vagy szálláshelyet, ahol ezek az emberek menedéket találtak, és meghúzhatták magukat. 1847-ben a Terézvárosban is létezett egy búvóhely a tolvajok, valamint a „hosszú ujjak” és a „véres kés” más virtuózai számára, amit így neveztek.

A pesti tolvajok céhe akkoriban szabályosan meg volt szervezve úgy, hogy az becsületére vált volna olyan világvárosoknak is, mint Párizs vagy London. Ebben a céhben megvoltak a főnökök, a spionok vagy a hírvivők, és — ahogy már említettük — megvolt a saját nyelvük németül és magyarul. Mivel ezen elbeszélés során gyakran előfordulhat, hogy az események menete arra kényszerít minket, hogy a hetedik parancsolat ellen vétkezőket cselekvésük közben és beszédükkel mutassuk be, és közben nincs kedvünk a tolmács szerepét játszani, ezért az olvasó örömeire — és mert később szüksége lesz rá — közölni fogjuk itt egynémely német és magyar szó rotwelschre, a tolvajok nyelvére való fordítását, jóllehet természetesen nem érezzük kötelességünknek, hogy létrehozzunk egy szabályos szótárt eme bűnös nyelvjárásból.

Taltl annyit jelent mint főkulcs, *Hund*-nak vagy *Töele*-nek hívják a lakatot, *Ja-Cschoherer* a feszítővas. A tolvajt magát *Szliberer*-nek hívják, legszívesebben „*gleiß kicht*“-et lop, ezek ezüst húszasok, de „*fuchsene Gaterlinge*“-t, vagyis aranygyűrűket is, de ha szükséges, megelégszik egy „*gleisenen Loschkas*“-szal is, így hívja az ezüstkanalat, vagy a „*große Aschen*“-nel, ami alatt a vállkendőket érti. Minden szokványos lopáshoz mintegy előszóként vagy

Einleitung zu jedem gewöhnlichen Diebstahl ist das Fenstereindrücken, in der Gaunersprache entweder „Scheinling“ oder „Faleines“ getauft.

Auch der Gauner magyarischer Abkunft führt seine eigene Redeweise. Stehlen bezeichnet er durch **ugnatni** oder **reacsalni**, seine Waffen sind der Hauptschlüssel **makrits**, das Messer **kasza** und der Knüttel **lenyomó**. Seine gewöhnliche Tracht besteht aus hohen Stiefeln, **nagy főrandok**, breiten Hüten, **feltévő**, und der gebräuchlichen Bunda, **gyapjas**. Geld oder **Leves** ist sein Hauptaugenmerk, wo nicht, so stiehlt er **fülesek**, das sind Pferde. Gelingt der Diebstahl, so begibt er sich zuerst zu seinem Freund, dem Hehler, **komnik**, um die Beute zu versilbern; dann eilt er in die nächste **Csarda**, das ist **topanka fondoló**, und verzecht dort mit seiner Liebsten, **czafka**, den gesammten Erlös seines jüngsten Tagewerkes. Mißlingt der Streich, nun dann wandert er auf einige Zeit in das Rathhaus, gewöhnlich **postelum**, zuweilen auch Hundehaus, **kutyahaz** genannt.

7. Arról, hogy Levitschnigg honnan ismerte a pesti magyar és német tolvajnyelv regényébe beillesztett szavait, hol és mikor találkozott velük, nincs információnk. Azt sem tudni, hogy ezeket személyesen gyűjtötte-e, vagy közvetítőkön keresztül jutottak el hozzá. Az utóbbi lehetőség főleg a magyar kifejezések esetében vetődik fel, ugyanis Levitschnigg magyar nyelvtudása kapcsán akadnak kérdőjelek: RÓZSA MÁRIA például azt írja, hogy nincs meggyőződve róla, hogy „tudott-e egyáltalán Levitschnigg magyarul, vagy ha tudott, milyen szinten” (RÓZSA 2013: 71). Mindettől függetlenül kijelenthetjük, hogy a fentebb közreadott részben szerepeltetett német és magyar argókifejezések mindegyike kivétel nélkül létezett a tolvajnyelvben, mint ezt a korábbi vagy a későbbi források megerősítik.

8. A következőkben betűrendben sorolom fel a fenti szövegben előforduló német tolvajnyelvi kifejezéseket. Levitschnigg német nyelvű jelentésmegadásain és azok magyar fordításán kívül közlöm azt is, hogy az érintett szavak Polz., Wolf és ThN. tolvajnyelvi szótárában milyen alakban és jelentésben szerepelnek, továbbá, ha ezek a szavak átkerültek a magyar tolvajnyelvbe, akkor ezeket is ide veszem a fontosabb magyar tolvajnyelvi szójegyzékek, szótárak alapján.¹¹

¹¹ A szócikkekben használt rövidítések: m. = magyar, ném. = német, tny. = tolvajnyelvi.

bevezetőként hozzátartozik, hogy benyomják az ablakot, a tolvajnyelvben ezt vagy „Scheinling”-nak vagy „Faleines”-nek hívták.

A magyar tolvajnak is megvan a saját beszédmódja. A lopást úgy nevezi, hogy *ugnatni* vagy *reacsalni*, fegyverei [tkp. számai] a főkulcs, azaz *makrits*, a kés, azaz *kasza*, *lenyomó* a neve a bunkósbotnak. A [tolvaj] szokásos ruházata magas szárú csizma, azaz *nagy főrandok*, széles karimájú kalapok, vagyis *feltévő*[k] és a szokásos bunda, azaz *gyapjas*. Figyelme legfőképp a pénzre irányul, amit *Leves*-nek nevez; ha nem ez érdekli, akkor lovakat lop, azaz *fülesek*-et. Ha a lopás sikerül, akkor először is a barátjához, az orgazdához, azaz a *komnik*-hoz megy, hogy a zsákmányt gyorsan pénzé tegye, aztán rohan a legközelebbi csárdába, aminek a neve *topanka fondoló*, ahol a kedvesével, a *czafka*-val elissza az aznapi munkájának teljes bevételét. Ha a csíny nem sikerül, akkor valamennyi időre bevonul a városházára, amit általában *postelum*-nak neveznek, néha *kutyahaz*-nak is.

Aschen 1847: *große Aschen* 'Umhängtücher; vállkendők' (Lev. 1: 39).
Vö. ném. *groß* 'nagy'; ném. tny. *Aschen* 'kendő' (Polz. 4), *Große Aschen* 'női vállkendők' (Wolf 36).

Bumsti-Keller 1847: *Pumsti-Keller* 'egy kocsmá neve az Üllői úton Pesten' (Lev. 1: 39). — Levitschnigg a *Pumsti-Keller* jelentéseként azt adja meg, hogy 'kis zug vagy szálláshely, ahol a tolvajok menedéket találnak, és meghúzhatják magukat', ezt azonban pontosítanunk kell: a *Pumsti-Keller* közszói jelentése 'pincekocsmá, föld alatti kocsmá, lebuj' lehetett; vö. „**Bumsti-Keller**, ein unterirdisches Schanklokale, worin sich zumeist Gesindel einfindet”, azaz 'föld alatti kocsmá, ahol többnyire a csöcselék gyülekezik' (HÜGEL 1873: 46).

A szó a magyar szlengben (sőt talán a pesti köznyelvben) is meghonosodott, ZOLNAY és GEDÉNYI fattyúnyelvi szótára *bumszti-(keller)* alakban 'kiskocsmá' jelentéssel tartalmazza, és a bécsi ném. *Bumsti* 'kiskocsmá' + ném. *Keller* 'pince' összetételeként magyarázza (ZOLNAY–GEDÉNYI 1996: 33). A *Bumsti-keller* elnevezés Pesten kívül is előfordult Magyarországon, például HAUCK JÁNOS monográfiája szerint Pilis-csabán „*Bumsti pincé*”-nek nevezték az egykori urasági pincét (HAUCK 2001: 169), az EtSz. pedig Pozsony megyéből adatolja osztrák eredetűnek mondván a *bumszti* „kis kocsmá, lebújj” szót (EtSz. 1: 569). Elterjedtsége miatt, és mert a bécsi/osztrák németben sem argószóként tartják számon, felvetődik, hogy a *Pumsti-Keller*-t ne tekintsük pesti német tolvajnyelvi adatnak. Ez ellen szól azonban, hogy Levitschnigg egyértelműen azt írta róla, hogy a „tolvajnyelv használta ezt a megnevezést” (Lev. 1: 39).

A pesti *bumszti(-pince)* szó meglétére közszóként és tulajdonnévként is számos adatunk van az 1870-es évektől. A legtöbb

említést a józsefvárosi „dió-fa utca és kerepesi ut sarkán levő »*bumszti pince*«” (Budapest 5/80 [1881. március 22]: 6) kapta, amely „*bumszti pince*”-ről a Rókus-kórház közelében lévő korcsmaként írnak 1872. június 12-én a Magyar Ujságban (6/132: 3), és valószínűleg ugyanez a kocsmá volt az is, amit a „dohány-utcai Grünhut-féle házban levő ugynevezett »*bumszti pince*«”-ként említettek (Budapesti Hirlap 5/17 [1885. január 17.]: 6). Ez a hírhedt „*bumszti pince*” a Levitschnigg szövegében említett *Pumsti-Keller*-hez hasonlóan bűnözők szállásaként is szolgált, legalábbis a Pest rejtjelmeit Porzó álnéven megörökítő ÁGAI ADOLF egyik cikkében azt olvashatjuk, hogy egy Guszti nevű zsebtolvaj telen te itt talált menedékre (ÁGAI 1874: 180). A Kerepesi úti Bumszti-pince különlegesen rossz hírért a tolvajokon kívül annak köszönhető, hogy az oda járó különböző ezredbeli katonák vagy a katonák és a civilek között igen gyakran törtek ki hatalmas verekedések, melyekről a korabeli lapok rendre híradással voltak: 1875. december 7-én például a Pesti Napló 26/280. száma a 3. oldalán „Hős katonák” címmel számolt be arról, hogy „Mult éjjel a kerepesi uton levő »*Bumszti*« *pinczében* a 23. cs. kir. gyalogezred két közvitéze s az ott mulató, nem igen válogatott közönség közt botrányos verekedés fejlődött ki. A vitéz hadfiak az egész közönséget kiverték a pinczéből”.

„A diófa-utczai »*bumszti*«”-t (Pesti Napló 27/91 [1876. április 20.]: 3), azaz a „nagy diófa-utcza szögletén” (Ellenőr 11/253 [1879. május 23.]: 2) levő lebujt »*uj bumszti*« *pince*-ként is említik (Ellenőr 11/253 [1879. május 23.]: 2), lehetséges, hogy a régi *Bumszti-keller* a Levitschnigg regényének helyszínéeként feltűnő Üllői úti *Pumsti-keller* volt, amelyről egy 1887-es újságcikkből azt tudhatjuk meg, hogy „az üllői-ut 50. sz. a. levő Reismann Lipót-féle hírhedt »*bumszti*« *pince* korcsmahelyisé-

gében razziát tartott a rendőrség s ez alkalommal 20, foglalkozás nélküli, rossz hírű nőt fogott el” (Pesti Hírlap 9/300 [1887. november 1.]: 9).

Hogy több ilyen nevű műintézmény is létezett a fővárosban (maga Levitschnigg is kettőt említ), és hogy a *bumszti*-t közszóként is használták, azt F. J. 1877-es „Fővárosi pinczék”-ről szóló cikke alapján is biztosan tudhatjuk. Ebből arról értesülünk, hogy Budapest bővében volt „a »bumszti«, »maroktányos« s egyéb mellénevekkel diszlő földalatti établizement-oknak” (Magyarország és a Nagyvilág 13/48 [1877. december 2.]: 763). Ezek működését egyébként a főkapitányság körrendeletekben szabályozta, például az éjjeli zenélést illetően elrendelték, hogy a „főváros területén létező kávéházak, táncztermek, vendéglők, korcsmák, csapszékek és az ugynevezett »bumszti pinczékben« a népének és zenéltetés, éjjeli 12 órán tul, a szabadhelyek és kertekben pedig éji 11 óránál tovább, semmi szín alatt nem tűrhető” (A Hon 17/175 [1879. július 20.]: 3).

Faleines L. Haleines.

fuchsene Gaterlinge L. Gaterling.

Gaterling 1847: *fuchsene Gaterlinge* ’goldene Ringe; aranygyűrűk’ (Lev. 1: 39).
Vö. ném. tny. *Fuchs* ’arany, arany pénzérme’ (Polz. 27), *Fuchs* ’arany’, *fuchsern* ’arany-’ (Wolf 106); ném. tny. *Gaterling* ’gyűrű’, *Gattern* ’gyűrű’ (Polz. 28), *Gadern*, *Gattern*, *Gaterling* ’gyűrű’ (Wolf 108–109).

A *Fuchs* ’arany’ szó a magyar és a magyarországi német tolvajnyelvben is megtalálható, vö. *Fuchseneschlange* ’aranylánc’ (ThN. 80), *Fuchs* (Berk. 113), *Fuksz* (JV. 70, Szir. 25, KB. 12) ’arany’.

A ném. tny. *Gadern* ’gyűrű’ szava *gagyi* alakban (Szir. 26, KB. 12, 25, 48) átkerült a magyar tolvajnyelvbe is (vö. DAHN 1999: 109), legkorábbi zsványnyelvi szójegyzékeink 1775-ből viszont nem ’gyűrű’, ha-

nem ’arany(pénz)’ jelentésben tartalmazák, pl. *Gagyi* — Arany Pénz (MiskSzj.), Arany — *Gagyi* (EgriSzj.I-1).

gleisenen Loschkas L. Loschkas.

Gleißkicht 1847: *gleiß kicht* ’Silberzwanziger; ezüst húszas’ (Lev. 1: 39).

Vö. ném. tny. *Chlais* ’tej; (ezüst)pénz’ (Polz. 16), *Gleis* ’tej; (ezüst)pénz, ezüst’ (Polz. 31), *Gleiß*, *Gleis*, *Kleies*, *Klais* stb. ’tej; ezüst’ (Wolf 118); ném. tny. *Kitt* ’pénz’ (Polz. 44, Wolf 166).

Vö. m. tny. *Kleis* (Berk. 120), *Klajsz* (JV. 80, Állr. 38), *klajsz*, *kleisz* (Szir. 32), *Klejsz* (KB. 12, 28), *Kleisz* (KB. 47) ’ezüst’.

große Aschen L. Aschen.

Haleines 1847: *Faleines* [ɔ: *Haleines*] ’Fenster; ablak’ (Lev. 1: 39).

Vö. ném. tny. *Halleines* ’ablak’ (Polz. 34), *Haleines*, *Halleines* ’ablak, ablakrács’ (Wolf 70).

Vö. m. tny. *Halajne* ’üveg ablaktábla’ (Berk. 131), *Halájnesz* ’ablaküveg’ (JV. 74), *halajne* ’ablaktábla’ (Állr. 58).

Hund 1847: *Hund* ’Vorhängschloß; lakat’ (Lev. 1: 39).

Vö. ném. *Hund* ’kutya’ > ném. tny. *Hund* ’lakat’ (Polz. 37, Wolf 140).

Vö. m. tny. *Hund* (Állr. 32, 60), *hund* (Szir. 29, 53) ’lakat’; vö. még *kutya* (Szir. 33), *Kutya* (KB. 29) ’lakat’.

Jadschocherer 1847: *Ja-Cschocherer* [ɔ: *Jadschocherer*] ’Stemmeisen; feszítővas’ (Lev. 1: 39).

Vö. ném. tny. *Jadschocher* ’kis feszítővas, melyet a benyitogató tolvajok hordanak maguknál’ (ThN. 34), *Jadschocher*, *Jadschocherer* ’betörőszerszámok (feszítővas, véső stb.)’ (Polz. 38), *Jadschocherer* ’kis feszítővas, rövid feszítővas’ (Wolf 142).

Vö. m. tny. *Játschockerer* (Berk. 117), *Jadsokkerer* (JV. 77) ’kisebb feszítővas’.

Loschkas 1847: *gleisenen Loschkas* ’Silberlöffel; ezüstkanál’ (Lev. 1: 39).

Vö. ném. tny. *Chlais* ’tej; (ezüst)pénz’

(Polz. 16), *Gleis* 'tej, (ezüst)pénz, ezüst' (Polz. 31), *gleisige Loschke* 'ezüstkanál' (Polz. 31).

Vö. m. tny. *Kleis* (Berk. 120), *Klajsz* (JV. 80, Állr. 38), *klajsz*, *kleisz* (Szir. 32), *Klejsz* (KB. 12, 28), *Kleisz* (KB. 47) 'ezüst'.

Pumsti-Keller L. Bumsti-Keller.

Scheinling 1847: *Scheinling* 'Fenster; ablak' (Lev. 1: 39).

Vö. ném. tny. *Scheidling* 'üveg, ablak' (Polz. 77, Wolf 281), *Scheinling* 'ablak' (Polz. 77, Wolf 282).

Vö. magyar tny. *Scheidling* (Berk. 131, Állr. 58), *Sájdling* (JV. 94) 'üveg) ablak-tábla'.

Szliberer 1847: *Szliberer* 'Dieb; tolvaj' (Lev. 1: 39).

Vö. ném. tny. *Schlieberer* 'zsebtolvaj, tolvaj általában' (Polz. 79), *Sliberer* 'tolvaj, besurranó, zsebtolvaj' (Polz. 85), *Schlie-*

berer, Sliberer 'tolvaj, zsebtolvaj, besurranó' (Wolf 287). Vö. még ném. tny. *szliberer* 'kezdő tolvaj' (Rendészeti Közlöny 1/10 [1878. december 4.]: 77).

Taltel 1847: *Taltl* 'Hauptschlüssel; főkulcs' (Lev. 1: 39).

Vö. ném. tny. *Taltel* 'kulcs, másolt kulcs' (Polz. 90), *Tantel, Tandel, Taltel, Daltel* 'másolt kulcs' (Wolf 326).

Vö. m. tny. *Dartl* (Berk. 109, JV. 64), *Dardli, Dartl* (Állr. 21), *dár, dardli* (Szir. 21), *tardli* (Szir. 47), *Dá, dár, dárdli* (KB. 22, 44) 'tolvajkulcs, álkulcs'.

Tole 1847: *Töle* 'Vorhängschloß; lakat' (Lev. 1: 39).

Vö. ném. tny. *Tole* 'lógó-zár, vagyis lógó-lakat' (ThN. 71), *Tole* 'lakat' (Polz. 37, Wolf 331).

Vö. m. tny. *Thaile* (Berk. 136, Állr. 66), *Tajle* (JV. 101), *Taile* (Állr. 66), *Tole* (Állr. 67) 'függőlakat, lógózár'.

9. A pesti német argó adatai mellett Levitschnigg több mint egy tucat magyar tolvajnyelvi kifejezést is beleszótt regényébe, ezeket alább betűrendbe szedett szócikkekben sorolom fel. Levitschnigg német nyelvű jelentésmegadásain és azok magyar fordításán kívül közlöm azt is, hogy az érintett szavak 1847-es adatolásuk előtt és után milyen alakban és jelentésben szerepelnek a zsvány-nyelvi szójegyzékekben, Tor. és Ber. gyűjteményében, illetve a huszadik század eleji tolvajnyelvi szótárainkban.

cafrika 1847: *czafka* 'Liebste; tolvaj kedvese' (Lev. 1: 39).

1775: A férfi Kurváját [hija]: *Czofkának* (EgriSzj.I-1), *Czafka* — Feleségem (EgriSzj.II), *Czafka* — kurva (EgriSzj.III), 1776: *Czafka* — Kurva (BöszSzj.I), 1782: *Czaffka* — Kúrva (BöszSzj.II-1).

Vö. *Czafka* (Tor. 28, Ber. 106), *Cafka* (JV. 60, Állr. 16) 'nő, tolvaj kedvese', *cafka* 'utcai nő, kéjné' (Szir. 19), *cafka* 'leány' (KB. 9, 30, 51), *Cafka* 'zsebtolvaj segítő-nője' (KB. 7).

felrántó 1847: *nagy förandok* [ɔ: nagy fölrántók] 'hohe Stiefel; magas szárú csizmák' (Lev. 1: 39).

1775: *fel rántó* — Csizma (MiskSzj.), Csiz-

ma — *Föl rantó* (EgriSzj.I-1), 1776: *Felrántó* — Csizma (BöszSzj.I), 1782: *Felrántó* — Csizma (BöszSzj.II-1).

Vö. *Felrántó* (Tor. 33, JV. 68, Állr. 25) 'csizma, papucs, lábbeli'.

feltévő 1847: *feltévő* [a szövegbeli jelentés miatt talán ɔ: *feltévők*] 'breite Hüte; széles karimájú kalapok' (Lev. 1: 39).

1775: *fel tévő* — Süveg, kalap (MiskSzj.), Kalap — *Föltévő* (EgriSzj.I-1), *Fel tévő* — Kalap, vagy Süveg (EgriSzj.II), 1776: *Feltévő* — Kalap (BöszSzj.I) 1782: *Feltévő* — Kalap (BöszSzj.II-1).

Vö. *Feltévő* (Tor. 33, JV. 68, Állr. 25) 'kalap, sipka, fejre való'.

fondoló L. topánkafondoló.

füles 1847: *fülesek* 'Pferde; lovak' (Lev. 1: 39).

1775: *Ló* — *Füles* (EgriSzj.I-1), *Ló* — *Füles* (EgriSzj.I-2), 1776: *Füles* — *Ló* (BöszSzj.I), 1782: *Füles* — *Ló* (BöszSzj.II-1).

Vö. *Füles* (Tor. 28, JV. 70, Állr. 27, Szir. 25, KB. 24) 'ló, csikó'.

gyapjas 1847: *gyapjas* 'Bunda (Pelzmantel); bunda' (Lev. 1: 39).

1776: *Gyapjas* — *Bunda* (BöszSzj.I).

kasza 1847: *kasza* 'Messer; kés' (Lev. 1: 39).

Vö. *Kasza* (Tor. 29, Berk. 118, JV. 78) 'éles kés, nagykés, borotva', *kasza* 'kés' (KB. 11, 25, 50).

komnik 1847: *komnik* 'Hehler; orgazda' (Lev. 1: 39).

1775: *Komnyik* — *Orgazda* (MiskSzj.), *Komnik* — *Órgazda* (EgriSzj.I-1), 1776: *Komnyik* — *Or Gazda* (BöszSzj.I), 1782: *Komnyik* — *Orgazda* (BöszSzj.II-1).

kutyaház 1847: *kutyaház* 'Rathaus; városháza' (Lev. 1: 40). A *kutyaház* jelentése, mint ezt a mellette szinonimaként szerepeltetett *postelum* szó alapján (lásd ott) valószínűsíthetjük, inkább 'tömlőc, börtön, fogda' lehetett, mely intézmények gyakran a városháza pincéjében kaptak helyet. Az etimológia alapján azonban nem zárható ki a 'városháza' jelentés sem.

A *kutyaház* összetett szó, szó szerinti jelentése 'Hundehaus', azaz 'kutya + ház'; vö. m. tny. *kutya* 'hatósági szolga, törvényszolga, poroszló, hajdú' + m. *ház* 'Haus'. A m. tny. *kutya* szóra ld. 1775: *Kutya* — *Hajdú* (MiskSzj., EgriSzj.II), *Kutya* — *Hajdu* (EgriSzj.I-1), V[á]r[me]-g[y]e Hajduja — *Kutya* (EgriSzj.I-2), 1776: *Kutya* — *Hajdú* (BöszSzj.I), 1782: *Kútya* — *Hajdú* (BöszSzj.II-1), *Kútya* *Hajdu*, *Város cselédje* (HbFl).

lennyomó 1847: *lennyomó* 'Knüttel; buncsót' (Lev. 1: 39).

leves 1847: *Leves* 'Geld; pénz' (Lev. 1: 39).

1775: *Leves* — *Pérez* (MiskSzj.), *Leves* —

pérez, *ezüst*. (EgriSzj.III), 1776: *Leves* — *Pérez*, *Ezüst* (BöszSzj.I), 1782: *Leves* — *Ezüst pérez* (BöszSzj.II-1).

Vö. *leves* (ThN. 81, Szir. 34), *Leves* (Tor. 29, Ber. 121, JV. 83, Állr. 42, KB. 12, 30, 54) 'pérez'.

makrics 1847: *makrics* 'Hauptschlüssel; főkulcs' (Lev. 1: 39).

nagy főrandok L. felrántó.

postelum 1847: *postelum* 'Rathaus; városháza' (Lev. 1: 40). A valószínűleg *postelum*-nak ejtett *postelum* jelentése, mint ez a 18. századi zsványnyelvi adatokból látható, inkább 'tömlőc, börtön, fogda' volt. Ezen intézmények gyakran a városháza pincéjében kaptak helyet.

A *postelum* szó ugyanebben az alakban előkerül a „Die Geheimnisse von Pest” harmadik kötetében is: „Ich habe keine Lust, mein heutiges Nachtlager im »postelum« zu halten” (Lev. 3: 10) [Semmi kedvem ma éjszakára a „postelumban” megszállni]. Ebből leszűrhetjük, hogy Levitschnigg valóban az *l*-es *postelum*-ot kívánta használni az *r*-t tartalmazó korábbi (és a valószínűsíthető etimológia szerint eredetibbnek tűnő) *posterum*-mal (esetleg *posterium*-mal) szemben. [A *poszterium* 'tömlőc' szót alakja alapján néhány nyelvészünk (pl. BALASSA 1924: 8, BÁRCZI 1932: 10, 1944: 106), latin eredetűnek tartja, de ennek bizonyítására adatokat nem közöltek. ZOLNAY és GEDÉNYI a latin *posterior* 'hátsó' szóból magyarázza (ZOLNAY–GEDÉNYI 1945–1967. 14: 3043).]

1775: *Posterium* — *Tömlőcz* (MiskSzj.), *Tömlőcz* — *Poszterium* (EgriSzj.I-1), *Temlecz* — *Posterium* (EgriSzj.I-2), *Poslerum* [ɔ: *Posterum*] — *Tömlőcz* (EgriSzj.II), *Poszterom* — *tömlőcz* (EgriSzj.III), 1776: *Poszterom* — *Tömlőcz*, *Poszterium* — *Tömlőcz* (BöszSzj.I), 1782: *Posterium* — *Tömlőcz* (BöszSzj.II-1).

Vö. *Posterium* (Tor. 28), *Poszterium* (JV. 92, Állr. 53) 'fogház, börtön'.

rajcsol 1847: *reacsalni* [o: *rajcsolni*] 'stehlen; lopni' (Lev. 1: 39).

A *rajcsol*, *rajzol* '(zsebtolvajként) lop' a ném. *tny. reißen* (tkp. szakít, ránt, tépdés, cibál) 'lop, csal, becsap' átvétele (vö. Polz. 72, Wolf 266, TESz. 3: 338–339).

1775: *rajzolni* — lopni (MiskSzej.), 1776: *Rajzolni* — Lopni (BöszSzej.I), 1777: *rajzoltatok* (NML), 1782: *Rajzolni* — Lopni (BöszSzej.II-1).

Vö. *Rajcsolni* (Tor. 30, JV. 93, Állr. 55) 'erőszakolni'; vö. még *Rajcsos* (Ber. 123, 129, JV. 92, Állr. 55) 'tolvaj', *Rajcsos* 'zsebtolvaj' (Szir. 42, KB. 35); *Rajzolni* (Tor. 30, Ber. 129, JV. 93, Állr. 55, KB. 35) 'lopni', 1924: *rajzolni* 'lopni (zsebtolvajlás)' (Szir. 42).

topánkafondoló 1847: *topanka fondoló* 'Tscharda; csárda' (Lev. 1: 39).

A *topánkafondoló* összetett szó, előtagja, a *topánka* 'bor, pálinka, szeszes ital' jelentésben 1775 óta adatolva van. Az összetétel utótagja, a *fondoló* (? < *fondol*, *fontol*

'?') ismeretlen, talán a *topánkapotóváló* 'pincér, felszolgáló' (< *topánka* 'szeszes ital' + *potóvál* 'ad') utótagjával függ össze.

1775: Bor, Palinka — *Topánka* (EgriSzej.I-1), 1776: *Topánka* — Bor, Pálinka (BöszSzej.I), 1782: *Topánka* — Bor, Pálinka (BöszSzej.II-1).

Vö. még *Topanka potóváló* — Ital adó [vagy] Pinczér (Tor. 29), *Topánka-potóváló* (JV. 102), *Topánka-potóváló* (Állr. 67), *topánka potóváló* (Szir. 48) 'pincér'.

Vö. még *Potóválni* 'adni' (Ber. 127, Állr. 53), *Potóvál* 'ad, fizet' (JV. 92, Állr. 53, KB. 16, 43).

ugrat 1847: *ugnatni* [o: *ugratni*] 'stehlen; lopni' (Lev. 1: 39).

Az *ugrat* 'ellop, megszerez' valószínűleg az 'odalesz, elűszik' jelentésű *ugrik* származéka, és esetleg összefügg a következő tolvajnyelvi szavakkal: *Ugrató* — Ijesztő [vagy] Szalajtó (Tor. 32), *füles ugrató* (Tor. 47), *Füles-ugráto* (JV. 70) 'lótolvaj, lóköto'.

10. A Levitschnigg által felsorolt magyar tolvajnyelvi kifejezések, mint látható, jelentős mértékű egyezést mutatnak a 18. század végi zsványnyelvből ismert szavakkal: a 15-ből 11 szerepel az 1775 táján született szójegyzékekben is. Bátran kijelenthetjük tehát, hogy a „Die Geheimnisse von Pest”-ben olvasható, egyébként többségükben belső keletkezésű szavak ugyan zsványnyelv bő fél évszázaddal későbbi változatának elemei. A m. *tny. kasza*, *lenyomó*, *makrics*, *ugrat* és *-fondoló* (?) esetében Levitschnigg szövege e szavak első előfordulásaként jegyezhető fel. Közülük a *kaszá*-ra és az *ugrat*-ra vannak későbbi adataink, ellenben a *lenyomó*-nak, a *makrics*-nak és a *topánkafondoló* utótagjának az itteni az eddig ismert első és egyben utolsó adata, jelenlegi tudásunk szerint ezek magyar tolvajnyelvi szóként máshol nem tűnnek fel. Található viszont Levitschnignél két olyan szó (*gyapjas*, *komnik*), amelyeknek az adja külön értékét, hogy eddig nem ismertünk rájuk a 18. századon túli további adatokat.

A nyelvi folytonosságot látva feltehetjük a kérdést, hogy vajon azok a bűnözők, akik a Levitschnigg által bemutatott argót beszélték, az 1770-es évekbeli elődeikhez hasonlóan szintén szerte az országban vásárokról vásárookra járó tolvajok voltak-e (és ezáltal egy szélesebb körben elterjedt zsványnyelvet beszéltek), vagy bűncselekményeik és ennek megfelelően az általuk használt tolvajnyelv is, inkább csak Pestre és környékére korlátozódott. Erre a kérdésre a választ nem tudhatjuk, bár részemről hajlok annak feltevésére, hogy a Levitschnigg-regény

szereplőinek való életbeli megfelelői nemcsak az argójukat, hanem a tolvajlásaik módját (vö. KIS 2021b: 158–160) tekintve is „örökösei” voltak az 1770-es évek vásári tolvajainak, akikről tudjuk, hogy közülük többen — például a zsvány-nyelvi szójegyzékek legfőbb „adatközlője”, az Egerben elítélt, és a vattások során a zsványok nyelvét lelkes közreműködéssel eláruló Kovács János — nagy gyakorisággal megfordultak Pest városában, amely „már a XVIII. század 70-es éveiben valóságos Eldorádója lett a züllött és kétes alakoknak s innen indultak ki zsákmány után a vidékre is a garázda fosztogatók” (V. S. 1906: 122). E zsványoknak persze még nem a Bumszti-pince, hanem „a dunaparti mázsaház környéke, a »Császár feredője«, vagy az Invalidus-ház, a későbbi Károly-kaszárnya rengeteg komplexumának egyik traktusa, az úgynevezett »*Sau-winkel*« szolgált tanyájokul” (V. S. 1906: 123).

A Levitschnigg által közölt magyar tolvajnyelvi adatok mindenesetre jól láthatóan és teljes bizonyossággal kijelenthetően összekötik a 18. század utolsó harmadának vidéki zsványnyelvét a TORONYAI KÁROLY által bemutatott, immár kevertebb jellegű, a (nagy)városi argó idegen eredetű elemeit is nagyobb számban tartalmazó tolvajnyelvvél (KIS 1997: 282–283), ezért a magyar szleng történetének nagyon értékes adalékaként tekinthetünk rájuk.

Irodalom

- [ÁGAI ADOLF] PORZÓ 1874. Budapesti rejtelmek. *Magyarország és a Nagyvilág 10/14* (1874. április 5.): 180–181, *10/15* (1874. április 12.): 192–193.
- Állr. = [Név nélkül] 1911. *A tolvajnyelv szótára*. (Melléklet az „Államrendőrség” 44-ik rendkívüli számához.) Budapest, A Budapesti Államrendőrség Főkapitányságának Bűnügyi Osztálya.
- BALASSA JÓZSEF 1924. A magyar tolvajnyelvről. In: SZIRMAY ISTVÁN, *A magyar tolvajnyelv szótára*. Mindent Tudok Könyvtár 16. Budapest, Béta Irodalmi Részvénytársaság, 3–14.
- BÁRCZI GÉZA 1932. *A „pesti nyelv”*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 29. Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1944. Jassznyelv és purizmus. *Magyar Szemle* 46: 102–109.
- Berk. = BERKES KÁLMÁN 1888. *A tolvaj élet ismertetése*. Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda.
- BEÖTHY LÁSZLÓ 1854. Poéta és maecenás. *Hölgyfutár 5/116–120* (1854. június 8–13.): 473–475, 477–479, 481–482, 485–486, 489–490.
- BöszSzj.I. = I. Böszörményi szójegyzék (szövegkiadása: KIS 2020b: 205–208).
- BöszSzj.II-1. = II-1. Böszörményi szójegyzék (szövegkiadása: KIS 2020b: 213–215).
- COLEMAN, JULIE 2012. Angol szleng- és tolvajnyelvi szótárak. In: SZABÓ DÁVID–KIS TAMÁS szerk., *Szleng és lexikográfia*. Szlengkutató 8. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 111–147.
- CSEFKÓ GYULA 1898. A tolvajnyelvből. *Magyar Nyelvőr* 27: 132.

- DAHN, THOMAS C. 1999. *Wörterbuch der ungarischen Umgangssprache (Ungarisch–Deutsch)*. Hamburg, Helmut Buske Verlag.
- EDVI ILLÉS PÁL 1838. *Első oktatásra szolgáló kézikönyv*. Második, megjavított és bővített kiadás. Harmadik kötet, az oktatókönyv’ második darabja. Budán.
- EgriSzj.I-1. = I-1. Egri szójegyzék (szövegkiadása: KIS 2020a: 282–285).
- EgriSzj.I-2. = I-2. Egri szójegyzék (szövegkiadása: SCHRAM 1962).
- EgriSzj.II. = II. Egri szójegyzék (szövegkiadása: HEINLEIN 1908).
- EgriSzj.III. = III. Egri szójegyzék (szövegkiadása: KIS 2021a: 134–135).
- EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN–MELICH JÁNOS, *Magyar etymologiai szótár. 1–2*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1914–1944.
- GELEJI KATONA ISTVÁN 1645/1906. *Magyar Grammatikatska*. Jegyzetekkel újra kiadta SIMONYI ZSIGMOND. Nyelvészeti Füzetek 30. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-Társaság.
- HANSÁGI ÁGNES 2013. A nagyváros tapasztalata Jókai korai tárcaregényeiben. *Irodalomtörténet 94*: 3–26.
- HAUCK JÁNOS 2001. *Piliscsaba — Tschawa. (Honkönyv Piliscsaba történetéről és lakóiról, a csabaiakról, különös tekintettel a csabai németekre.)* Piliscsaba, Piliscsabai Németek Kulturális Egyesülete.
- HbFl. = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára Hajdúböszörményi Fióklevéltára, IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2.
- HEINLEIN ISTVÁN 1908. Egri tolvajnyelv a XIX-dik század elejéről. *Magyar Nyelv 4*: 268–269.
- HOFFMANN, OTTÓ–KIS, TAMÁS 2009. Wörterverzeichnis der Diebessprache aus Pinkafeld (Ungarn). In: EFING, CHRISTIAN–LESCHBER, CORINNA szerk., *Geheimsprachen in Mittel- und Südosteuropa*. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien, Peter Lang. 103–126.
- HÜGEL, FR.[ANZ] S.[ERAPH] 1873. *Der Wiener Dialekt. (Lexikon der Wiener Volkssprache)*. Wien–Pest–Leipzig, A. Hartleben’s Verlag.
- JV. = JENŐ SÁNDOR–VETŐ IMRE 1900. *A magyar tolvajnyelv és szótára*. Budapest, A szerzők sajtója.
- KB. = KÁLNAY GYULA–BENKES JÁNOS 1926. *A tolvajnyelv szótára*. Nagykanizsa.
- KIS TAMÁS 1997. Szempontok és adalékok a magyar szleng kutatásához. In: KIS TAMÁS szerk., *A szlengkutatás útjai és lehetőségei*. Szlengkutatás 1. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó. 237–296.
- KIS TAMÁS 2013. A megbélyegzett szleng. In: KONTRA MIKLÓS–NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS szerk., *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában. (Válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia — Szeged, 2012. augusztus 30.–szeptember 1. — előadásai-ból.)* Budapest, Gondolat Kiadó. 237–252.
- KIS TAMÁS 2020a. Két újabb 18. századi zsvánnyelvi szójegyzék Egerből. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica 24/1*: 274–286.
- KIS TAMÁS 2020b. Böszörményi zsvánnyelvi szójegyzékek. *Magyar Nyelvjárások 58*: 193–226.

- KIS TAMÁS 2021a. A III. Egri szójegyzék és a 18. századi magyar zsviványnyelvi glosz-száríumok kapcsolatai. *Magyar Nyelvjárások* 59: 127–146.
- KIS TAMÁS 2021b. A zsviványok és a zsviványnyelv a büntetőperes iratokban. *Magyar Nyelvjárások* 59: 147–172.
- KLUGE, FRIEDRICH 1901. *Rotwelsch. (Quellen und Wortschatz der Gaunersprache und der verwandten Geheimsprachen). I. Rotwelsches Quellenbuch.* Straßburg, Verlag von Karl J. Trübner.
- Lev. = LEVITSCHNIGG 1853.
- LEVITSCHNIGG, HEINRICH RITTER VON 1853. *Die Geheimnisse von Pest. 1–4.* Wien, Verlag von J. F. Greß.
- MÍÉM. = SZINNYEI JÓZSEF 1891–1914. *Magyar írók élete és munkái. 1–14.* Budapest, Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése.
- MiskSzj. = Miskolci szójegyzék (szövegkiadása: TÖRÖK 1957).
- NML. = Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára, IV. 13., 12. doboz, Fasc. XLV., 36/1777. iratsomó.
- [OLÁH MIKLÓS] NICOLAUS OLAHUS 1938. *Hungaria — Athila.* Ediderunt COLOMANNUS EPERJESSY et LADISLAUS JUHÁSZ. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Saeculum XVI. Budapest, K. M. Egyetemi Nyomda.
- OLÁH MIKLÓS 2000. *Hungária — Athila.* Szerkesztette, az Athilát fordította, a jegyzeteket és az utószót írta KULCSÁR PÉTER. A Hungariát fordította és a jegyzeteket írta NÉMETH BÉLA. Budapest, Osiris Kiadó.
- PETNEKI ÁRON 1997. A megértés határai. (Nyelvi korlátok és előítéletek a kései középkortól a XX. század elejéig.) *Új Holnap* 42/1: 43–53.
- Polz. = POLZER, WILHELM 1922. *Gauner-Wörterbuch für den Kriminalpraktiker.* München–Berlin–Leipzig, J. Schweitzer Verlag.
- RÓZSA MÁRIA 2013. Magyar és német irodalmi kapcsolatok a Pester Sonntagsblattban 1853–1855. *Magyar Könyvszemle* 129: 70–76, 178–195.
- RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN 1907. Régi magyar tréfászók. *Magyar Nyelv* 3: 289–301, 337–344, 385–395.
- SAINÉAN, LAZARE 1912. *Les sources de l'argot ancien. (Des origines a la fin du XVIIIe siècle).* Paris, Librairie ancienne Honoré et Édouard Champion.
- SÁNDOR ISTVÁN 1801. A Magyar Történeteket illető Jegyzetek. *Sokféle. Nyóltzadik darab.* Győr. 197–253.
- SCHRAM FERENC 1962. Egy 1775-i tolvajnyelvi szójegyzék. *Magyar Nyelv* 58: 107–109.
- SCHWOB, MARCEL 1892. Le jargon des Coquillars en 1455. *Mémoires de la société de linguistique de Paris* 7. Paris, Émile Bouillon. 168–183, 296–320.
- SZILÁGYI EMÓKE RITA 2017. Oláh Miklós, a simándiak és a lingua caecorum. In: CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN szerk., *Doromb. Közköltészeti tanulmányok* 5. Budapest, Reciti. 13–23.
- Szir. = SZIRMAY ISTVÁN 1924. *A magyar tolvajnyelv szótára.* Mindent Tudok Könyvtár 16. Budapest, Béta Irodalmi Részvénytársaság, é. n.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 1–4.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1984.

- ThN. = [THIELE, ANDREAS FRIEDRICH] 1882. *Tolvaj-nyelv, mely Európa legnagyobb részében nem csak a tolvajok, hanem az orgazdák és hozzátartozóik által is használtatik.* A. F. THIELE és mások után németből magyarra fordította NAGY PÁL főv. államrendőrségi polgári biztos. Győr, Czéh Sándor özvegye.
- Tolvajműnyelv. *Közrendészeti Lap* 3/2 (1872. január 14.): 15.
- Tor. = TORONYAI KÁROLY 1862. *A rablóknak, tolvajoknak és kozákoknak együttvaló hamis és zavaros beszédek, hasonlóan hamis és titkos cselekedeteik felfedezéseül összeiratott és kiadattatott a köznépeknek ovakodási hasznára, és a rosz emberektől való őrizkedéseikre Toronyai Károly által Békés Csabán.* Pest.
- TÖRÖK GÁBOR 1957. Legrégibb tolvajnyelvi szójegyzékünk. *Magyar Nyelv* 53: 273–274.
- VIZKELETY, ANDRÁS 1973. *Beschreibendes Verzeichnis der altdeutschen Handschriften in ungarischen Bibliotheken. Band II.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- V. S. 1906. Régi magyar tolvaj-világ. *Vasárnapi Ujság* 53/8 (1906. február 25.): 122–123.
- WAGNER, JOS.[EPH] MARIA 1861. Die Litteratur der Gauner- und Geheim-Sprachen seit 1700. *Neuer Anzeiger für Bibliographie und Bibliothekwissenschaft* 1861: 81–87, 114–124, 147–153, 177–181. Különlenyomatban önálló kötetként: WAGNER, JOS.[EPH] MARIA 1861. *Die Litteratur der Gauner- und Geheim-Sprachen seit 1700.* Dresden, G. Schönfeld's Buchhandlung (C. A. Werner).
- WAGNER, JOS.[EPH] MAR.[IA] 1862. Liber Vagatorum. *Serapeum. Zeitschrift für Bibliothekwissenschaft, Handschriftenkunde und ältere Literatur* 23/8: 113–117.
- Wolf = WOLF, SIEGMUND A. 1985. *Wörterbuch des Rotwelschen. Deutsche Gaunersprache.* 2., durchgesehene Auflage. Hamburg, Helmut Buske Verlag.
- ZOLNAY VILMOS–GEDÉNYI MIHÁLY 1945–1967. *A magyar fattyúnyelv szótára. 1–24.* Kézirat. Budapest, 1945–1962, 1967.
- ZOLNAY VILMOS–GEDÉNYI MIHÁLY 1996. *A régi Budapest a fattyúnyelvben.* Budapest, Fekete Sas Kiadó.

Records of Thieves' Argot from 1847

One of the fundamental problems of historical slang research in Hungary is that relevant linguistic records are available only in a low number and only from later times. Even the first half of the 19th century is characterized by significant data scarcity. Therefore the 15 Hungarian expressions of thieves' argot discussed in this paper are especially significant; these, along with 12 German argot words, were found in "Die Geheimnisse von Pest" [The Mysteries of Pest] by Heinrich von Levitschnigg dated 1847 and published in 1853, and more specifically in Chapter 5 titled "Der Pumsti-Keller", a source so far unknown to Hungarian scholars of slang.

Keywords: thieves' argot, linguistic record, Hungarian, German, Levitschnigg

Kis Tamás
ORCID: 0000-0002-9500-7525

Debreceni Egyetem
kis.tamas@arts.unideb.hu